

Вольга НЯЧАЙ

ЯНКА КУПАЛА НА ЭКРАНЕ: КІНАДАКУМЕНТ І КІНАПАЭЗІЯ

Увага беларускага кінематографа да Янкі Купалы і яго творчасці не такая шырокая, як можна было б чакаць, але ў розныя перыяды развіцця кіно і тэлебачання яна вылівалася ў стварэнне дакументальна-мастацкіх, гістарычных фільмаў і ўласна мастацкіх паэтычных экранізацый.

На мяжы ХХ – ХХІ стст. беларусы асабліва моцна адчулі прагу да дакладных гістарычных ведаў пра мінулыя эпохі, у тым ліку пра жыццё і творчасць вядомых песняроў у канкрэтных сацыяльна-гістарычных умовах. Таму ў экраннай культуры ўзнік асобны кірунак – дакументальна-мастацкі апавед пра жыццё і творчасць пісьменнікаў.

Жыццяпіс нашага народнага паэта Янкі Купалы спазнаецца сёння ўсё глыбей дзякуючы архіўным, археаграфічным матэрыялам, навуковым даследаванням літаратуразнаўцаў, гісторыкаў-архівістаў. У юбілейны 2002 г. падчас святкавання 120-годдзя з дня нараджэння песняроў прайшлі міжнародныя навуковыя канферэнцыі ў Нацыянальнай Акадэміі навук Беларусі, Дзяржаўным Літаратурным музеі Янкі Купалы і Дзяржаўным Літаратурна-мемарыяльным музеі Якуба Коласа, дзе шматбакова разглядалася роля іх творчасці ў сучасным еўрапейскім літаратурным працэсе, у кантэксце славянскай культуры. У выдавецтве “Беларуская навука” выйшла ў свет глыбокае навуковае даследаванне – манаграфія Уладзіміра Гніламёдава “Янка Купала: Жыццё і творчасць” (2002).

Новыя гістарычна-літаратурныя веды ўзбагачаюць экранную Купаліюну. Менавіта праз кінафіль-

мы, тэлевізійную дакументалістыку, “тэатр факта” прыходзяць яны з навуковых даследаванняў у масавую свядомасць. Узнікла новая па якасцях дакументальна-мастацкая плынь у беларускай культуры. Здаецца, гэтую павязь часоў, гістарычных эпох меў на ўвазе Я. Купала, калі пісаў у вершы “І прыйдзе” (1926): *“І прыйдзе новых пакаленняў / На наша месца грамада / Судзіці суд, ці мы сумленна / Жыццё прайшлі...”*. Пясняр задаваў уласнаму сумленню і сваім сучаснікам пытанні: *“...ці чарада знявага мінулых нас не з’ела?”*; *“Ці аб свой гонар дбайна дбалі, / І дабравольна, без прынук / Самі сабой не гандлявалі?”*. Пясняр прарочым вокам бачыў у сваіх думках будучыя нашчадкаў: *“І засумуецца патамак, / Калі дазнаецца аб нас, / Што нейкі з нас хоць быў не зломак, / А плечыгнуў у крук не раз”*. Я. Купала – увасабленне духоўнай высакароднасці народа – зазначаў: *“А ўжо свой выдасць непадкупны / Аб нас гісторыя прысуд”*. Бо гісторыя народа *“У сведкі запісы пакліча, / Паданні клікне ў час такі / І ўсё падліча, пераліча... / А суд гісторыі цяжкі!..”*. Беларускае мастацтва на мяжы ХХ – ХХІ стст. “кліча ў сведкі” архіўныя запісы, але не бярэ на сябе ролю “суддзі”. Так званы суд гісторыі – гэта метафарычны вобраз успрымання кожнай новай эпохай свайго гістарычнага мінулага. Янка Купала ўвасобіў у сабе мастацкі геній беларускага народа і падзяліў з ім агульны складаны гістарычны лёс. У паэтавай біяграфіі ёсць і светлыя старонкі, і трагічныя.

Для фільмаў, тэлестужак, “тэатраў п’есы” звычайна выбіраюцца асобныя моманты з біяграфіі Янкі Купалы, і на аснове дакладных дакументаў ствараецца дакументальна-мастацкае відовішча. У 1988 г. у такім жанры быў пастаўлены на Беларускай тэлебачанні тэлеспектакль пра Я. Купалу “Я, Іван Дамінікавіч”. Сцэнарыстка Вера Вярбоўская і рэжысёр Уладзімір Забела пабудавалі дзеянне ва ўмоўнай сцэнічнай прасторы, у атачэнні сімвалічных безаблічных бюстаў. Жыццё і творчасць песняра ў 1930 – 1940-я гг. паказаныя фрагментарна, праз дакументы эпохі. Цікавы новы сюжэтны прыём, які потым увайшоў у шэраг дакументальна-мастацкіх твораў. Акцёр Уладзімір Маслюк выступаў не ў вобразе пісьменніка, а “ад імя Я. Купалы” – без грыву, у

Янка Купала на кінастудыі “Савецкая Беларусь” у Ленінградзе (1929) сярод беларускіх пісьменнікаў і здымачнай групы фільма “Да зўтра” (рэжысёр Ю. Тарыч).

Звесткі пра айтару змешчаны ў № 2.

сучасным адзенні, толькі з кіёчкам. Галоўным тут быў псіхалагічны стан – засяроджанасць, глыбокі ўнутраны роздум.

Працягам такога кірунку стаў фільм “Ніколі я не паміраў” (1992, студыя “Тэлефільм” Беларускага тэлебачання, сцэнарыст Георгій Колас пры ўдзеле Таццяны Процькі і Віталія Скалабана, рэжысёр Уладзімір Бокун, апэратар Леў Слобін). Трагічная і заўчасная смерць Я. Купалы стала прадметам фільма-даследавання, аўтарскай версіі гібелі паэта. Кінахроніка, фотаздымкі, архіўныя дакументы тут спалучаюцца з фрагментамі са спектакля “Тутэйшыя” ў Нацыянальным акадэмічным тэатры імя Я. Купалы (1982, рэжысёр Мікалай Пінігін). Аўтары ставяць пытанне, ці сапраўды смерць Я. Купалы – гэта трагічная выпадковасць, а можа, самагубства ці забойства?

Фільм акцэнтуюе ўвагу гледача на трагічных момантах у жыцці паэта. ДПУ распрацавала сцэнар выкрыцця “контррэвалюцыйнай нацдэмаўскай арганізацыі” (у сапраўднасці яе не існавала). Арыштаваны былі папчечнікі Я. Купалы. Заставалася даказаць, што “ідэйным правадыром” “нацдэмаўцаў” з’яўляўся нібыта сам пясняр.

Фільм-даследаванне аднаўляе атмасферу жахаў: рэпрэсій, допытаў, катаванняў... Гэтая гістарычная дакладная стужка ўпершыню ўнесла трагічную інтанацыю ў экранную Купаліюну, пашырыла межы гістарычнай праўды.

Жыццё і смерць, імгненне і вечнасць, цела і душа, рух і незваротнасць часу, зямное і нябеснае – усё гэтыя адвечныя вобразы, матывы пранізваюць усю Купаліюну. На матэрыяле біяграфіі паэта экран імкнецца па-філасофску разгледзець агульначалавечыя праблемы.

Сумныя кадры кінахронікі былі знятыя ў чэрвені 1942 г.: пахаванне Янкі Купалы ў Маскве пасля яго заўчаснай смерці. На жалобным мітынгу ля труны – беларускія, рускія пісьменнікі: Міхась Лынькоў, Кандрат Крапіва, Васіль Лебедзёў-Кумач, Канстанцін Транёў, латышскі пісьменнік Віліс Лацус. У 1993 г. выйшаў дакументальны фільм “Імша па Купалу” (рэжысёр Уладзімір Бокун, апэратар Сямён Фрыдлэнд) – паэтычная хроніка дзён памяці Я. Купалы. Споўнілася 50 гадоў з дня яго трагічнай смерці, і ў праваслаўных, і ў каталіцкіх храмах Беларусі адбыліся жалобныя набажэнствы. Прайшла імша і ў касцёле Святога Роха ў Радашковічах, дзе калісьці ахрысцілі малога Янку Луцэвіча. Упершыню на экране вобраз паэта звязаны з тэмай рэлігіі, тэмай бессмяротнай душы пясняра, духоўнага заступніка свайго народа.

Дакументальна-мастацкі летапіс жыцця Янкі Купалы на экране, на сцэне пакуль яшчэ мазайчны, вельмі фрагментарны, хоць у сучаснай беларускай навуцы вядома нямаюць цікавых матэрыялаў пра паэта. Па словах гісторыка і тэлесцэнарыста Віталія Скалабана, у архівах захоўваецца столькі дакументаў, што на іх падставе можна было б напісаць дзесяткі п’ес для дакументальна-мастацкага ўвасаблення. Але пакуль

Кадр з фільма “Паўлінка”. Вера Пола ў ролі Агаты, Глеб Глебаў у ролі Пранцыя Пустарэвіча.

што ў мастацкай культуры расказана толькі пра асобныя старонкі жыцця пясняра.

З нагоды святкавання 120-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы і Якуба Коласа з’явілася некалькі новых дакументальных твораў, прысвечаных народным пяснярам. На Малой сцэне Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Я. Купалы быў пастаўлены спектакль “У жніўні 36-га”. Жанр яго аўтары называлі “тэатр п’есы” (такія эксперыментальныя чытанні п’есы “з аркуша” акцёрамі ў тэатры ўжо былі і атрымалі высокую ацэнку гледачоў). На падставе прапанаваных Віталем Скалабанам матэрыялаў 1930-х гг., што захоўваюцца ў Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь, загадчык літаратурнай часткі тэатра **Марына Бартніцкая** і рэжысёр **Уладзімір Савіцкі** склалі тэкст для “тэатра п’есы”. У. Савіцкі падрыхтаваў сцэнічнае дзеянне з акцёрамі-купалаўцамі. Чыталі (менавіта – чыталі) драму акцёры Сяргей Краўчанка (Я. Купала), Генадзь Гарбук (Я. Колас). Тэксты пісьменнікаў, іх адказы на пытанні, рэплікі агучвалі таксама акцёры Генадзь Аўсяннікаў, Генрых Маляўскі, Ігар Рагаўцоў і іншыя. Асноўная тэма спектакля – захаванне пясняром чалавечай годнасці, мужнасці падчас працэсу, на якім яго несправядліва абвінавачвалі. 1936-ы год, калі з пратакольнай дакладнасцю адбываецца сцэнічнае дзеянне, у гістарычным кантэксце разглядаецца аўтарамі як блізкі папярэднік 1937-га. Пратакол пасяджэння камісіі, што разглядае “справы” літаратараў, а таксама вытрымкі з тагачаснай прэсы даюць магчымасць дакладна адчуць атмасферу эпохі. Гэта

Кадр з фільма “Пасля кірмашу”.

дакументальны рэпартаж з мінулага. Святкуецца 11 ліпеня – дзень вызвалення Беларусі ад белапольскай акупацыі. Спецыяльна створаная “брыгада” пісьменнікаў піша вершаваны ліст-падзяку Сталіну. Жыхары Беларусі вышываюць “Ліст таварышу Сталіну ад беларускага народа”.

[У беларускім фільме “Дачка Радзімы” (1937) Уладзіміра Корш-Сабліна ёсць менавіта такая сцэна: бабку Марфу (артыстка Марыя Блюменталь-Тамарына) калгас накіроўвае ў Мінск вышываць гэтае пісьмо. Пэўна, фрагменты са старых фільмаў, выявы дакументаў і здымкі гістарычных асобаў маглі б быць выкарыстаны ў “тэатры п’есы” як фон на экране.] У спектаклі “У жніўні 36-га” распавядаецца, як ліст да Сталіна быў пакладзены ў куфар, шыкоўна аздоблены мастацкімі палотнамі і кавалкамі дрэў розных парод. Усе гэтыя дэталі адлюстроўваюць сутнасць трагічнай і супярэчлівай эпохі.

Галоўнае ў дакументальна-мастацкім дзеянні – вобразы самога пісьменніка, якім ён паўстае са старонак архіўных спраў, пратаколаў. Мы можам ганарыцца ім. Тады, у 1936 г., Я. Купала быў пастаўлены ў складаныя ўмовы. Яго, як школьніка, экзаменуюць – ці даўно ён бачыў “жывых стаханайцаў”, ці “працуе над сабой” дзеля павышэння майстэрства. Сяргей Краўчанка чытае “па пратаколе” адказы пісьменніка стрымана, без выяўлення эмоцый, унутрана інтэлігентна. Вобраз Янкі Купалы выклікае спачуванне, павагу і любоў. Здаецца, у асобныя моманты дзеяння акцёру хацелася б не толькі чытаць тэкст “па пратаколе”, але і памастацку пераўвасобіцца ў свайго героя. Адчуваецца ўнутраная напоўненасць душы акцёра, яго духоўнае суперажыванне персанажу. Вопыт купалаўцаў у галіне “тэатра п’есы” сведчыць пра плённасць такога прачытання гісторыі.

Да 120-годдзя Янкі Купалы быў таксама створаны трохсерыйны дакументальны тэлесерыял “Цені і постаці” (рэжысёр Алесь Матафонаў). Гэта экранны партрэт Я. Купалы разам з сучаснымі навукоўцамі, даследчыкамі яго жыцця і творчасці. Дзейныя асобы тут – філосаф Уладзімір Конан, тагачасны

дырэктар Купалаўскага музея ў Мінску Жана Дапкюнас, літаратуразнаўца Пятро Васючэнка, гісторык Віталь Скалабан. Рэжысёр здымае кожнага паасобку буйным планам – у старадаўнім крэсле на ўлонні прыроды, на валунах, на фоне поля ці на балконе гасцініцы “Масква”. Кожны раздумвае пра лёс пісьменніка, месца яго ў сённяшнім культурным працэсе. Назва фільма сімвалічная, яна раскрываецца ў словах герояў фільма. Цені – гэта тыя, што адышлі ў нябыт, не пакінуўшы нашчадкам добрай памяці пра сябе. Постаці – гэта выдатныя людзі, якія назаўсёды засталіся ў памяці народнай. Побач з гэтай навуковай стужкай выйшлі і фільмы “музейныя”. Іх прастора – музей Я. Купалы разам з экспанатамі, іх жанр – навукова-папулярны апавед пра жыццё і творчасць песняроў.

Такім чынам, на мяжы ХХ – ХХІ стст. развіваюцца два асноўныя кірункі тэлевізійных фільмаў пра беларускіх песняроў: дакументальна-мастацкае даследаванне іх жыцця ў кантэксце гісторыі і навукова-папулярная кіналекцыя.

Разам з тым у экраннай беларускай культуры створана і нямала тэле- і кінастужак па матывах паэзіі айчынных класікаў. Сумесна гэтыя розныя стылёвыя кірункі – гістарычна-дакументальны, навукова-папулярны і ліра-паэтычны – узбагачаюць веданне сучаснікаў пра жыццё і творчасць песняроў. Біяграфія Я. Купалы ўвасоблена ў шэрагу вельмі значных па мастацкай вартасці кінапаэм.

На жаль, захавалася вельмі мала прыжыццёвых здымак Я. Купалы, але і тыя кароткія эпизоды афіцыйных урачыстасцяў, юбілеяў, пасяджэнняў, знятыя ў 1934 – 1939 гг., сведчаць пра шырокія кантакты Янкі Купалы з пісьменнікамі розных народаў – кінахроніка эскізна паказвае месца беларускага песняра ў еўрапейскім культурным працэсе. Я. Купала быў знаёмы са славымі кінематаграфістамі. З заснавальнікам украінскага кіно Аляксандрам Даўжэнкам ён упершыню сустрэўся ў 1928 г. у Харкаве на святкаванні юбілею Тараса Шаўчэнкі, з пачынальнікам беларускага кіно Юрыем Тарычам – у 1929 г. у Ленінградзе на кінастудыі “Савецкая Беларусь”, якую наведала дэлегацыя беларускіх пісьменнікаў. Тады Ю. Тарыч здымаў фільм “Да заўтра” – пра беларускую гімназію ў тагачаснай Польшчы. Захаваўся толькі фотаздымак. Побач з Янкам Купалам у кінахроніцы зняты Якуб Колас, Аляксей Талстой, Максім Горкі, Марыэта Шагінян, Валянцін Катаеў, Аляксандр Серафімовіч, Ганна Караваева і іншыя. Апошнія яго прыжыццёвыя здымкі – у 1939 г. на вечарыне, прысвечанай Шолам-Алейхему. У 1952 г. рэжысёр Іосіф Шульман зрабіў кінасюжэт “70-годдзе з дня нараджэння Я. Купалы” (кіначасопіс “Навіны дня”, 1952, № 20).

Беларуская экранная дакументалістыка звярнулася да стварэння вобраза Я. Купалы толькі праз 20 гадоў пасля яго смерці: рэжысёр Вадзім Сукманаў зняў кінасюжэт “Святкаванне 80-годдзя з дня

нараджэння Янкі Купалы” (кіначасопіс “Савецкая Беларусь”, 1962, № 7). З таго часу кожнае дзесяцігоддзе пра яго выходзяць біяграфічныя фільмы. Гэта “Янка Купала” (1962, студыя “Летапіс”, сцэнарыст **Анатоль Вялюгін**, рэжысёр **Раіса Дзодзіева**, аператар **Рыгор Масальскі**); “А зязюля кукавала...” (1972, “Летапіс”, сцэнарыст **Анатоль Вялюгін**, рэжысёр **Віктар Дашук**, аператар **Рыгор Масальскі**); “Янка Купала. Паклон мой народу за песні” (1982, “Тэлефільм”, сцэнарыст **Георгій Колас**, рэжысёр **Ігар Калоўскі**, аператар **Леў Слобін**). У 1998 г. убачыў свет фільм “Знойдзеш Бацькаўшчыну блізка” (“Белвідэацэнтр”, сцэнарыст **Антаніна Хатэнка**, рэжысёр **Міхаіл Яжэнін**, аператар **Таццяна Логінава**).

Апошні фільм – “Янка Купала” (2002, “Белвідэацэнтр”, сцэнарыст і рэжысёр **Станіслаў Гайдук**). Аўтары ўсіх карцін карысталіся прыблізна адным і тым матэрыялам – старой кінахронікай, фотаздымкамі, архіўнымі матэрыяламі, рукапісамі, музейнымі экспанатамі, успамінамі сучаснікаў песняра. Звычайна здымаліся купалаўскія мясціны – і ў Беларусі, і за яе межамі: у Вільні, Пецярбургу, Маскве.

Несумненна, найбольш значныя ў Купаліане дакументальныя і мастацкія творы, якія можна аднесці да паэтычнага кіно. Гэта спробы перадаць на экране лірызм твораў песняра, знітаваўшы яго біяграфію і творчасць. Па сутнасці, гэта нараджэнне новага жанру – паэтычнага кінаартрэта.

Жанр паэтычнай біяграфіі Янкі Купалы выразна ўвасобіўся ў кінафільме **Віктара Дашука** “А зязюля кукавала...” (1972), незвычайнай для свайго часу экраннай поліфаніі. Рэжысёр смела і арганічна спалучыў розныя мастацкія сістэмы. Лейтматывам тут стала хроніка жыцця паэта – ад нараджэння да смерці. Зязюля адлічвае хаду часу – і як рэфрэн, як рэха гадоў гучыць “прыпеў”: “А зязюля кукавала...”. У аснове гэтага вобраза – верш Я. Купалы “А зязюлька кукавала...”, у якім і народнае павер’е, і асабістае перажыванне паэта. Мелодыя “Купалінкі” ў выкананні ансамбля “Песняры” пераносіць дзеянне ў лірычнае вымярэнне. Дух эпохі пералому ХІХ – ХХ стст. аднаўляецца з дапамогай унікальнай архіўнай кінахронікі. Звычайна яна хутка мільгае на экране як кароткая замалёўка экзатычнага для кінахронікёраў сярнянскага жыцця. Рэжысёр творча працаваў з кінадакументам, надаўшы яму сімвалічна-вобразны сэнс. Ён выкарыстаў рапід (больш замаруджаны, плаўны рух сялянаў на экране) і ўзбуйненне іх партрэтаў. У спалучэнні са словамі Я. Купалы, яго эмацыйнымі вобразамі хроніка пачала ўспрымацца па-новаму. Мужыкі з торбамі, старыя, жанчыны, што павольна рухаюцца на экране, сталі пластычным увасабленнем знакамітых радкоў Купалы: “А хто там ідзе?”. “Аг-

Кадр з фільма “Пасля кірмашу”.

ромністая грамада” ператварылася ў сімвалічную выяву беларусаў, якія хочучь “людзьмі звацца”.

Сугучная з настроямі купалаўскай паэзіі і мастацкая стужка “Па шчасце, па сонца” (1971, “Тэлефільм”, сцэнарысты **Міхась Стральцоў** і **Валерый Раеўскі**, рэжысёр **Валерый Раеўскі**). Паэтычны па стылістыцы фільм заснаваны на тэатральным спектаклі і пабудаваны па законах сцэнічнага відовішча. Перад кожнай новай дзеяй героі трымаюць у руках расцягнутую мешкавіну з надпісамі: “Нараджэнне мужыка”, “Скаргі мужыка”, “Паэта і пэнзар”, “Мужык смяецца”, “Абуджэнне мужыка”, “Роспач і надзея”. У аснову сюжэта пакладзеныя фрагменты з вершаў розных гадоў, паэм “Адвечная песня”, “Сон на кургане” і “На папасе”. Усе яны аб’яднаныя ў цэласнае гукапластычнае відовішча. Тут знітаваныя і пантаміма, і чытанне вершаў акцэрамі, якія адначасова ў драматычных сцэнах перадаюць праз міміку і пластыку эмацыйны стан персанажаў. У сцэнічнае відовішча ўведзеныя таксама фотаздымкі паэта, урыўкі з яго аўтабіяграфічных успамінаў.

Драматычныя акцёры **Віктар Тарасаў**, **Генадзь Гарбук**, **Генадзь Аўсяннікаў**, **Павел Дубашынскі**, **Леанід Крук**, **Уладзімір Кудрэвіч**, **Валерый Анісенка** выявілі на экране здольнасці да музычнай пантамімы. Напрыклад, у сцэне сімвалічнага нараджэння мужыка – будучага “цара прыроды найдасканальшага роду” – калектыўны рэчытатыў даносіць да глядачоў магію рытмікі купалаўскіх радкоў. Страхі мужыка ўвасобленыя ў абвострана-драматычных кампазіцыях. Слова, імпульсіўныя рухі, пластыка акцэраў, музыка – усё разам перадае, як “рахунак вядзе забабон”, як “хохлік грае, вядзьма скача, ноч смяецца, сонца плача”. Але “толькі песень не чуваці на стаптанай сенажаці”.

У пантаміме прысутнічаюць сцэны цяжкай сялянскай працы, горкія скаргі: “Дзе гора шукаці? У мужыцкай хаце!”. Ізноў узнікае партрэт паэта, гучыць яго паэтычная споведзь: “Я адплаціў народу, / Чым моц мая магла: / Зваў з пугаў на свабоду, / Зваў з цемры да святла”.

Кадр з фільма "Магіла льва". Валянціна Шэндрыкава ў ролі Любавы, Алег Відаў у ролі Машэкі.

Лінію паэтычнай біяграфіі песняра прадоўжыў фільм "Знойдзеш Бацькаўшчыну блізка" (1998). Рэжысёр Міхаіл Якжэн – паэт-філосаф экранна, "струны жывыя" купалаўскіх твораў сугучныя з памкненнямі яго душы. Лірыка-паэтычная танальнасць робіць яго фільмы адметнымі. Тэлестужка "Знойдзеш Бацькаўшчыну блізка" пабудаваная ў выглядзе сімфанічнай паэмы, дзе развіваюцца, перакрываюцца і ўзбагачаюцца адна адну асноўныя тэмы-лейтматывы: пейзажна-лірычная, касмічна-эпічная і біяграфічна-трагічная. Такім чынам раскрываецца вобраз роднай Бацькаўшчыны, якая ва ўяўленні паэта была чымсьці кшталту зямнога раю. Краявіды родных мясцінаў Я. Купалы (Ляўкоў, Акопаў), знятыя аператарам Таццянай Логінавай у ярка-колеравай, мажорнай, сонечнай гаме, нібы выклікаюць у памяці словы песняра: *"Вялікі свет! Не згледзець тых абшараў, / Што прадзеда пакінулі і нам: / Дзе лес, дзе лозы, дзе ляжаць папары, / Дзе рунь абходзіць ўжо на хлеб людзям"*. А квецень садоў на экране выклікае асацыяцыі з наступнымі радкамі: *"Яблыні цвітуць, так хораша цвітуць, як белым высыпаны пухам. Пчолкі на цвяткі па мёд сабе лятуць, з вулей ў вулей нясуцца духам"*.

Другая тэма – эпічна-легендарная і велічна-касмичная. Яна ідзе ўжо ад паэтыкі твораў Я. Купалы, ад яго глыбокага асэнсавання старажытных паданняў-легендаў, а таксама ад успрымання бязмежнасці сусвету. Паэт-прарок нараджаецца і вырастае на Зямлі, чэрпае ад яе цеплыню і ўспрымае яе боль. І разам з тым – яго душа імкнецца да неба, да касмічных прастораў, да бездані сузор'яў.

Таццяна Логінава ў чорна-белай і карычнева-вохрыстай гаме зняла эпічныя пейзажы – магутныя замшэлыя курганы, абшары *"хвоек гонкі і пахаці чорнай"*, некранутыя дзірваны, бітыя гасцінцы, нібы застылыя ў вечным сне палі. Рытміка бясконцых хвалістых дарог і сцяжынак стварае вобраз пуцявінаў жыцця паэта. Пачуццямі спачування, міласэрнасці,

уласцівымі і песняру, і яго народу, прасякнутыя ў тэлефільме "Знойдзеш Бацькаўшчыну блізка" сцэны, дзе ўзнікаюць сімвалічныя фігуры мужчыны і жанчыны ў часы гарачага кахання і горкага расставання. Так на экране паўстаюць эпізоды паэмы Я. Купалы "Яна і я": *"Як путнікі, заблуджаныя ў ночы, / Стаялі мы пад труднай ночкай дум... Стаялі мы. Нявіданыя дзівы / Нас абдымалі крыллямі сваімі... І мы пайшлі, як тыя цені-мары, / Няспынна ад расы і да расы; / Запаланелі нам бліскучыя пажары, / Закуранелі чорныя лясы"*. Закаханыя існуюць і на зямлі, і ў космасе, і на яве, і ў марых. Гэтая дваістасць рэальнасці і казкі-ідэалу перададзеная ў пластыцы экранных вобразаў.

Трэцяя лінія-лейтматыў фільма – рэальная біяграфія паэта. Яна ўвасобленая ў дакументах, іканаграфіі, фота-

партрэтах песняра розных гадоў. Кардыяграма жыцця – ад светлага лірызму маладосці да трагічнага светаўспрымання апошніх гадоў – адзначана шматлікімі драматычнымі падзеямі і перажываннямі. Тут амаль няма тэксту, усё зразумела па твары паэта, па выразе яго глыбокіх, удумлівых вачэй, якія то выпраменьваюць святло, то напаўняюцца ўнутранай тугой.

"Знойдзеш Бацькаўшчыну блізка" – гэта па-сапраўднаму аўтарскі фільм Міхаіла Якжэна, які ўдала сумясаў паэтыку літаратурных твораў песняра з танальнасцю гукапластычнага тэлевізійнага твора.

Паэмы Я. Купалы ў беларускім кіно зрабіліся неад'емнай часткай мастацкай структуры карцін, знятых у жанры "паэтычнай біяграфіі" песняра. Але ствараліся і самастойныя экранізацыі купалаўскіх паэмаў. Так, у кінафільме "Магіла льва" паводле аднайменнага твора Я. Купалы (1971, сцэнарyst **Юрый Лакербай**, рэжысёр **Валерый Рубінчык**, аператар **Юрый Марухін**) ва ўзвышана-сімвалічнай танальнасці ўвасоблена легенда пра асітка-разбойніка Машэку. Яго ролю надзвычай маляўніча выканаў акцёр Алег Відаў; актрыса Валянціна Шэндрыкава стварыла вобраз пакутніцы Любавы, што мусіла пайсці на злачыніства. Асаблівае месца ў фільме займае Марыс Ліепа, славуты артыст балета, які граў ролю князя Усяслава з усёй энергіяй прывабнага і моцнага ўладара навакольных абшараў. Гэты вобраз стаў у фільме, бадай, галоўным. Тыповы для 1970-х гг. фінал карціны сацыяльна афарбаваны: Машэка не забіты палюбоўніцай, ён скача на чале сялянскага паўстання. Гэта быццам фільм-"кентаўр": у ім спалучылася зусім рознае – прыгажосць метафарычнага мыслення Валерыя Рубінчыка і спрошчаная сацыялагізаваная трактоўка легенды, узвышана і трагічна расказаная ў паэме Я. Купалы "Магіла льва".

Вельмі цесна звязаныя з фільмамі, створанымі ў жанры "паэтычнай біяграфіі", і з дакументальна-мастацкімі карцінамі тэлеэкранізацыі іншых паэмаў Я. Купалы – фільмы "Тусляр" і "На Куццю".

У 1982 г. эксперыментальная студыя “Эфір” Беларускага тэлебачання стварыла відэафільм “Гусліяр” (сцэнарыст і рэжысёр **Бахціяр Бахціяраў**) паводле паэмы “Курган”. Гэта перанясенне на экран аднайменнага музычнага спектакля ў выкананні ансамбля “Песняры”. Рок-опера кампазітара Ігара Лучанка пачынаецца на тэлеэкране сімвалічнай карцінай: вузкі прамень сонца асвятляе старонкі кнігі з выявамі кургана і магутнага дуба. У фінале дзеяння вялізны сонечны шар паступова сыходзіць за далягляд, цёмрай пакрываецца зялёная даліна, ледзьве чарнее сілуэт кургана. Тут удала распрацаваная колеравая партытура: сяляне знятыя пераважна ў светла-блакітных тонах, а жорсткі князь і яго слугі – у змрочных, чырвона-чорных. Аўтары імкнуліся гульнёю колеру, цесна знітаванай з рытмікай паэтычных радкоў і эмацыйнай музычнай драматургіяй, перадаць на экране казачна-таямнічы свет купалаўскіх вобразаў.

Арыгінальным з’явілася пластычнае вырашэнне: акрамя маляваных заставак у пачатку і фінале – ніякіх спецыяльных дэкарацый ці сцэнічнага рэквізіту. Толькі інструменты аркестра, мікрафоны, асвятляльная студыйная апаратура. Аўтары здолелі асацыяцыйна паказаць і пышнае застолле ў белакаменных княжацкіх харомах, і чароўны свет прыроды, і курган, і змрочны замак грознага князя. Але спецэфекты відэатэхнікі, гульня святла, мантаж буйных планаў дазволілі пераасэнсаваць усе прадметы ў кантэксце музычнай казкі-легенды. Падкрэсленая ўмоўнасць дзеяння не перашкаджае ўспрымаць артыстаў славутага ансамбля “Песняры” як герояў купалаўскай паэмы. Гусліяр (Уладзімір Мулявін) зрабіўся экранным увасабленнем вобраза беларускага песняра. (Такім легендарным “песняром” і застаўся спявак ва ўяўленні народа пасля адыходу з жыцця.) Князь (Анатоль Кашапараў), Пярун (Аляксей Дзямешка) дзейнічалі ва ўмоўнай сцэнічнай прасторы, быццам у рэальным асяроддзі. Знятыя ў асаблівых ракурсах мікрафоны і дынамікі праз светлавую рытміку на экране ўспрымаюцца як вежы замка, робяцца мурамі крэпасці. Нават сплеценыя рукі, пальцы артыстаў у буйных планах ствараюць пластычныя вобразы брамы, цьмяных калідораў, бясконцай анфілады пакояў. Умоўнымі былі і касцюмы, і грым артыстаў. У Мулявін не адпавядаў купалаўскаму Гусліяру (у артыста не было сівой барады), але здолеў перадаць нязломнасць яго духу, рашучасць і смеласць, з якімі герой гнеўна кідае праўду ў вочы разбэшчанаму князю. У руках яго была гітара, а не старадаўнія гуслі-самагуды. Між тым на экране паўстаў мужны герой, апеты паэтам. Відэатэхніка дапамагла яму набыць рысы эпічнай манументальнасці. Вобраз песняра ўнікаў быццам з паветра, імкліва набліжаўся да глядача, лунаў у прасторы. Пульсаванне музыкі злівалася з колеравай мадуляцыяй і рытмам руху камеры. “Гусліяр” стаў першай удалай спробай музычна-пластычнага прачытання купалаўскай паэзіі на экране.

Паводле паэмы Купалы “На Куццю” пастаўлены аднайменны мастацкі відэафільм (1982, сцэнарыст **Дзмітрый Падбярэзскі**, рэжысёр **Наталля Арцімовіч**), які пераносіць глядача ў фантастычную атмасферу старадаўняй рамантычнай легенды пра з’яўленне на старым замчышчы зданяў – ценяў

Кадр з фільма “На Куццю”.
Георгій Маляўскі ў ролі князя.

герояў. Аўтары ўвасабілі на экране фальклорна-паэтычныя матывы, якімі напоўненая паэма Я. Купалы. У ваколіцах старога замка (быў зняты Мірскі замак) вядучы (Уладзімір Шэлестаў) вядзе расповед пра легендарную мінуўшчыну. Таямнічая, поўная казачных мрояў музыка Крыштафа Пендарэцкага быццам сама сабой нараджае вобразы старадаўняга падання. Ажывае нямы замак. У асветленай зале балююць князь з князёўнай і дружынай. Відэатэхніка дапамагла ўзнавіць на тэлеэкране залу старадаўняга палаца.

Князь пасылае ў розныя канцы свету трох ганцоў, якія ўвасабляюць праўду, дабро і святло. Відэажывавіс з тонкай колеравай градацыяй, з гарманічным спалучэннем тонаў дазволіў аўтарам стварыць рамантычныя вобразы казачных звестуноў, падобных на летуценні. Першы ганец – вучоны, летапісец, “*гэтакі светлы быў, як небам сланыя праменні*”. Аляксандр Ткачонак, які выконваў гэтую ролку, зняты ў асаблівым пульсоўным святле. Творча, з фантазіяй знойдзена колерава-светлавое вырашэнне вобразаў Другога ганца (Анатоль Жук), які з’явіўся, “*як гром з жывымі перунамі*”, і Трэцяга ганца (Аляксандр Францкевіч), які “*быў і раб. і цар. / І слаб, і дуж ва ўсякім дзеле. / Як вечнасць, молад быў і стар; / Меў гуслі – на грудзёх віселі*”.

Напісаная ў 1911 г. паэма “На Куццю” блізкая па стылістыцы і танальнасці да багатых на метафары драматычных паэмаў “Сон на кургане”, “Безназоўнае”, “Магіла льва”, “Бандароўна”. Паэтычныя сродкі выразнасці цяжка, а часам немагчыма перавесці ў візуальны, пластычны рад. Тут можна толькі шукаць унутраную сугучнасць купалаўскай і экраннай вобразнасці. Аўтары фільма “На Куццю”, можна сказаць, адолелі такую складаную задачу. Асабліва ўдалымі атрымаліся рамантычныя партрэты высакароднага князя (Георгій Маляўскі) і князёўны (Галіна Доля), вырашаныя ў карычняватай гаме розных адценняў, што нагадвае фарбы старадаўніх фамільных партрэтаў. Як рэфрэн гучаць у фільме словы Вядучага пра

веру ў моц народа, які прагне сонца, песні: “Я абышоў іх тройчы раз і відзеў, што яшчэ ўсе жывы!”. Надзея на шчаслівую будучыню народа адчуваецца ў словах Князя. У яго вусны ўкладзеныя спадзяванні самога Купалы: “Гусямі, лукам і святлом / Будзіце, клічце і свяціце! / Так спануіце іхнім сном, / Каб сон іх счэз і ўсталі жыці!”.

Беларускае кіно спрабавала ўвасобіць на экране і п’есы Я. Купалы – “Раскіданае гняздо”, “Паўлінка” і “Тутэйшыя”.

Вобразы “малой Бацькаўшчыны”, “малога свету” і “вялікага свету” падзеныя ў “Раскіданым гняздзе” Я. Купалы. Пазбаўлена хаты-“гнязда” сям’я Зяблікаў: малы Данілка з торбай і скрыпачкай збіраецца ў дарогу. Старац-жабрак, што трапляе да Зяблікаў, кажа пра сябе: “З далёкага свету валакуся... З свету ў свет плятуся”. Малы Данілка пытаецца, ці вялікі гэты свет. Старац кажа: “Ох, вялікі свет, мой сынку! Куды я толькі ні хадзіў, нідзе канца яму не знайшоў, не бачыў і не чуў”. Гняздо сям’і разбуранае – значыць, разбураецца свет і трагічным робіцца існаванне, пры якім сейбіт ператвараецца ў жабрака. У 1981 г. зробленая кінаэкранізацыя драмы “Раскіданае гняздо” (“Беларусьфільм”, сцэнарысты **Генадзь Бекарэвіч** і **Барыс Луцэнка**, рэжысёр **Барыс Луцэнка**, апэратар **Юрый Ялхоў**, кампазітар **Сяргей Картэс**). Б. Луцэнка спачатку звяртаўся да гэтай п’есы ў тэатры, а потым у кіно. Ён імкнуўся прачытаць яе ў кантэксце ранніх твораў Я. Купалы і асабліва яго паэмы “Сон на кургане”, надаць ёй паэтычна-метафарычнае, трагедыйнае гучанне.

Каб увасобіць вобразы і паэтыку Янкі Купалы, **Юрый Ялхоў**, аддаў вялікую ўвагу колераваму вырашэнню ўсяго фільма і асобных эпізодаў. Была распрацаваная колеравая партытура карціны, прадуманае вобразнае вырашэнне кожнага персанажа. Змагару **Сымону** адпавядае насычаны чырвоны колер – кінавар; летуценніцы **Зосьцы** – блакітнае неба, лёгкія павевы ветру; старому гаспадару **Лявону** – сэгія, колер зямлі.

Фільм адметны песнямі на вершы Я. Купалы ў выкананні ансамбля “Песняры”. На пачатку карціны на фоне партрэта класіка чуюцца яго радкі “Я адпачыў народу, чым моц мая магла...”. Пры канцы фільма на фоне сялянцаў, якія бягуць з паходнямі да панскай сядзібы, гучыць верш Я. Купалы “А хто там ідзе?”. Ролі купалаўскіх герояў сыгралі беларускія тэатральныя акцёры – **Аляксандр Ткачонак** (Лявон), **Антаніна Бендава** (Марыля), **Генадзь Гарбук** (Стары), **Аляксандр Бяспалы** (Мужык), **Іван Мацкевіч** (Упраўляючы). У галоўных ролях зняліся **Анатоль Саланіцын** (Невядомы), **Вольга Сірына** (Зоська), **Аляксандр Франкевіч** (Сымон).

На жаль, купалаўская “Паўлінка” – неацэнная скарбонка народнага гумару, эпасу, філасофіі, створаная ў стылі лёгкай апэраты “з жыцця пейзаў*”, не атрымала сапраўднай мастацкай інтэрпрэтацыі ў тэлефільме “Пасля кірмашу” (1972, “Беларусьфільм”. сцэнарыст **Андрэй Макаёнак**, рэжысёр **Юрый Цвяткоў**, апэратар **Марк Браўдэ**, кампазітар **Яўген Глебаў**). Не былі запрошаныя на галоўныя ролі акцёры Купалаўскага тэатра, якія даўно сталі ўзорам класічнага выканан-

ня народных характараў. Спявачка **Людміла Сенчына** (Паўлінка), “жанравыя” акцёры забавляльных камедыі **Барыс Новікаў** (Сцяпан Крыніцкі), **Міхаіл Пугаўкін** (Пранцысь Пустарэвіч) гралі, як у аблегчанай “камедыі становішчаў”. Толькі беларускія тэатральныя акцёры **Галіна Макарава** (Альжбета), **Генадзь Аўсяннікаў** (Ураднік), **Сямён Хацкевіч** (Пан) упэўнена вялі свае партыі – але без падтрымкі партнёраў. На жаль, **Аўгуст Мілаванаў** не здолеў так ярка і сакавіта сыграць ролю самаўпэўненага і камічнага шляхціца **Адольфа Быкоўскага**, як яго славуць папярэднікі ў тэатры. У фільме не склаўся цудоўны акцёрскі ансамбль – насуперак трывалым добрым традыцыям купалаўскай сцэны. Фільм апынуўся відавочнай рэжысёрскай няўдачай.

Да 110-й гадавіны з дня нараджэння Янкі Купалы былі знятыя два фільмы паводле адной п’есы драматурга. Першы з іх – тэлекарціна “Тутэйшыя” [1992, вытворчасць студыі “Спадчына” (“Гарант”) пры фінансавай падтрымцы прадпрыемства “АўтаВАЗ”; сцэнарыст і рэжысёр **Валерый Панамароў**, апэратар **Барыс Аліфер**, мастак **Уладзімір Дзяменцьеў**, кампазітар **Сяргей Бельцокоў**]. Галоўныя ролі выконвалі запрошаныя “звонку” акцёры **Сямён Фарада**, **Барыслаў Брандукоў**. Ізноў рабілася арыентацыя на маскі-тыпажы знакамітых камічных акцёраў без уліку творчых традыцый беларускай тэатральнай і кінамаграфічнай культуры.

Адначасова быў зняты тэлефільм-спектакль “Тутэйшыя” (1992, “Тэлефільм”, сцэнарыст **Ванкарэм Нікіфаровіч**, тэатральны рэжысёр **Мікалай Пінігін**, тэлэрэжысёр **Віктар Шавялевіч**). Гэта экранізацыя вядомага спектакля Купалаўскага тэатра. Акцёр **Віктар Манаеў** бліскуча выканаў ролю галоўнага героя – **Мікіты Зноска** (ці **Нікіція Знасілава**), чалавека з рысамі флогера, круцяля, які хоча прыстасавацца да кожнай новай палітычнай і эканамічнай сітуацыі. Напрыклад, падчас нямецкай акупацыі ён збіраўся заняцца “свабоднай прафесіяй”: “*Буду на Койданаўскай вуліцы ганюляваць нямецкімі рублямі*”. Вельмі камічнай выглядае сцэна дзе сінхроніспічыні (артыст **Валерый Філатаў**) вучыць **Мікіту** аратарскаму майстэрству. Гэта выразная грацэская пантаміма, агучаная “інструкцыямі” настаўніка. У п’есе таксама занятыя **Алена Сідарава** (Наста Пабягунская), **Марыя Захарэвіч** (Гануля) і іншыя акцёры.

Сатырычныя фарбы не замянаюць аўтару п’есы і яе экранізатарам выявіць сваю любоў да маці-Беларусі і яе сыноў – такіх розных, але родных. “Тутэйшыя” – гэта народ, які на скрыжаваннях гісторыі, знаходзячыся паміж Усходам і Захадам, захаваў сваю самабытнасць, кемлівасць, упартасць, волю да жыцця. Янка Здольнік у выкананні **Аляксандра Лабуша** – голас ад аўтара, памяркоўны і разумны беларус – мае тут пэўныя рэзэрвскія і дыдактычныя рысы, але ён нібы ўраўнаважвае агульную мітусліваю, зменлівую сітуацыю, у якой апынаюцца героі.

Купаліяна на беларускім экране пакуль што адзначылася мастацкімі здабыткамі пераважна ў кірунку гістарычна-дакументальнага відовішча, заснаванага на фактах, архіўных дадзеных, а таксама ў жанры паэтычнай біяграфіі і ў экранізацыях паэмаў Янкі Купалы. Драматургія народнага песняра яшчэ можа быць па-новаму прачытана экранам.

* **Пейзаж** (фр. *peysage* селянін) – селянін, які паказаны ідэлічна ў мастацкай літаратуры, жывапісе, тэатры (галоўным чынам, XVIII – XIX стст.) – *Заўвага рэд.*